

નિગોદથી મોક્ષ સુધી

પ્રો. પદ્મનાભ એસ. જૈની

જૈન શાસ્ત્રો પ્રમાણે જીવોનો નિગોદથી માંડીને મોક્ષ સુધીનો વિકાસ ક્રમિક અને ઉત્ક્રાન્તિ સ્વરૂપ હોય છે. પરંતુ આ વિકાસ ધીમો જ અને બધાં સોપાનોને ઓઢંગતો જ હોય તેવું આવશ્યક નથી. એક નિત્યનિગોદ (અવ્યવહાર રાશિ)નો જીવ નિગોદમાંથી નીકળી, મનુષ્ય થઈ, તે જ ભવે મોક્ષે પળ જઈ શકે છે. આ વાત મરુદેવીના ઉદાહરણથી સારી રીતે સમજી શકાય છે.

શ્વેતામ્બર જૈનોમાં મરુદેવીની કથા પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ આગમો અને આગમેતર સાહિત્યમાં આ વાતને પુષ્ટ કરનારાં પ્રમાણો કેટલાં - કયાં છે - તે આપણે જોઈએ. પહેલાં અંગ સાહિત્યમાં જોઈએ :

ભગવતીસૂત્રના અઢારમા શતકમાં ભગવાન મહાવીર અને માકન્દિકપુત્ર વચ્ચે એક સંવાદ થાય છે. માકન્દિકપુત્ર ભગવાનને પૂછે છે : ‘ભગવન્ ! કાપોતલેશ્યી પૃથ્વીકાય ત્યાંથી મરી મનુષ્ય બની મોક્ષ જઈ શકે ?’

ભગવાન કહે છે : ‘હા માકન્દિકપુત્ર ! કાપોતલેશ્યાવાઢો પૃથ્વીકાય અપકાય કે વનસ્પતિકાયનો જીવ ત્યાંથી મરી મનુષ્ય બની મોક્ષે જઈ શકે છે.’

આ વાત, માકન્દિકપુત્ર બીજા સાધુઓને કહે છે ત્યારે તે સાધુઓ નથી માનતા અને ફરી ભગવાનને જઈ પૂછે છે. ત્યારે ભગવાન કહે છે : ‘માકન્દિકપુત્ર કહે છે તે સાચું છે. અને માત્ર કાપોતલેશ્યાવાઢા જ નહીં, પરંતુ કૃષ્ણલેશ્યા અને નીલલેશ્યાવાઢા પણ પૃથ્વીકાય, અપકાય તથા વનસ્પતિકાયના જીવો મરી, મનુષ્યત્વ પામી મોક્ષે જઈ શકે છે.’

આ સાંભળી સાધુઓ માકન્દિકપુત્ર પાસે આવી વારંવાર ક્ષમાયાચના કરે છે.

શ્વેતામ્બરીય કર્મશાસ્ત્રોના નિયમો આ ત્રણ કાયના જીવોને અસાધારણ છૂટ આપે છે જ્યારે અગ્નિ-વાયુકાયના જીવોને તો મરીને મનુષ્ય થવાની પણ છૂટ નથી.

હવે, વનસ્પતિમાંથી નીકળી સીધા મનુષ્ય થઈ મોક્ષે જવાનું ઉદાહરણ મળે છે પરંતુ પૃથ્વી-અપ્કાયનું નથી મળતું. અને જૈનો, વ્યવહાર રાશિમાં રહેલ પૃથ્વી-અપ્કાયને છોડી વ્યવહાર-નિગોદમાં રહેલ વનસ્પતિ જીવની, આવી ઉચ્ચ પરિસ્થિતિનું કથન કરતી કથા લખે તે વિચારણીય છે. વિકલેન્દ્રિય જીવોની કક્ષા પણ નિગોદના જીવ કરતાં અહીં નીચી દેખાડી છે. કારણ કે તેઓ અનન્તર ભવમાં મનુષ્યત્વ પામવા છતાં કેવલજ્ઞાન/મોક્ષ નથી પામી શકતા.

મરુદેવી નિત્યનિગોદમાંથી સીધાં આવ્યાં છે - તેવા ઉલ્લેખવાળી કથા આગમેતર સાહિત્યમાં વધારે જોવા મળે છે, પણ આગમો-અંગોમાં તેનો ઉલ્લેખ માત્ર સ્થાનાઙ્ગ સૂત્રમાં જ છે.

સ્થાનાઙ્ગ સૂત્રના ચોથા સ્થાનમાં ચાર અન્તક્રિયાઓની વાત કરી છે તેમાં આ ઉલ્લેખ છે.

પ્રથમ અન્તક્રિયા, પૂર્વનાં કર્મો ઘણાં ઓછાં હોવાથી જે અલ્પકષ્ટથી જ મોક્ષ મેળવે તેવા સંસારત્યાગી અણગારને હોય છે. ઉદા: ભરત ચક્રવર્તી.

દ્વિતીય અન્તક્રિયા, પૂર્વનાં કર્મો ઘણાં હોવા છતાં ઘણાં કષ્ટો સહન કરી જે અલ્પકાલમાં જ મોક્ષ મેળવે તેવા અણગારને હોય છે. ઉદા: ગજસુકુમાલ.

તૃતીય અન્તક્રિયા, પૂર્વનાં કર્મો ઘણાં હોય અને તેને ઘણા કાલ સુધી સહન કરીને યજ્ઞાવે તેવા અણગારને હોય છે. ઉદા: સનત્કુમાર ચક્રવર્તી.

ચતુર્થ અન્તક્રિયા, પૂર્વનાં કર્મો ઘણાં ઓછાં હોય ત્યારે ઓછા સમયમાં તેવા પ્રકારનાં તપ-કષ્ટો સહન કર્યા વિના જ યજ્ઞાવે તેવા અણગાર ને હોય છે. ઉદા: મરુદેવી.

અહીં મૂળ સૂત્રમાં ક્યાંય મરુદેવીના પૂર્વભવનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. પરંતુ તેની વૃત્તિમાં અભયદેવસૂરિએ તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તથા સમાધાન પણ આપ્યું છે કે વ્યાખ્યા તથા ઉદાહરણમાં સમ્પૂર્ણ સાધર્મ્ય ન મળે.

આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં મરુદેવીના પ્રસંગને ૫૦૦ અબદ્ધ આદેશોમાંનો એક આદેશ માનેલો છે :

“एवं बद्धमबद्धं आएसाणं हवंति पंचसया ।

जह एगा मरुदेवी अच्चंतथावरा सिद्धा ॥१०२३॥”

તેની ટીકામાં હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે : ‘અત્યન્તસ્થાવર = અનાદિવનસ્પતિકાયમાંથી નીકળીને, મનુષ્ય થઈ, મરુદેવી સિદ્ધ થયાં. વૃદ્ધસમ્પ્રદાયમાં કહ્યું છે કે આર્હત પ્રવચનમાં ૫૦૦ આદેશો એવા છે જેનો નિર્દેશ - પાઠ અંગ-ઉપાંગોમાં નથી. આ પળ તેમાંનો જ એક આદેશ છે.

આવશ્યક નિર્યુક્તિ (શ્લો. ૧૩૨૦)ની હારિભદ્રી ટીકામાં મરુદેવીની કથા કહી છે. તેમાં તેમણે ભગવાન ઋષભનું દર્શન કર્યું હોય કે મહાવ્રતો ગ્રહણ કર્યા હોય તેવો કોઈ ઉલ્લેખ નથી.

તેમને પૂર્વજન્મોની પળ કોઈ સ્મૃતિ નહોતી તેથી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવા જરૂરી સામગ્રી પળ તેમની પાસે નહોતી. વળી તેમણે એવાં કયાં પુણ્ય (ક્યાં-ક્યારે) કર્યાં હશે જેથી તેઓ તીર્થંકરનાં માતા થયાં ? અને આ મનુષ્યભવમાં પળ તેમણે સમ્યક્ત્વ ક્યારે મેળવ્યું હશે ?

સમ્યક્ત્વ પૂર્વભવોની સ્મૃતિથી અથવા તીર્થંકર / પ્રતિમાના દર્શનથી અથવા મહાશોક-વિષાદાદિથી થાય. (અહીં નાભિકુલકરના મૃત્યુની વાત માત્ર ચતુષ્પદમહાપુરિસચરિયં-માં જ આવે છે.) ઋષભદેવ પ્રત્યેનો શોક તેવી આત્મિક સંબંધતાવાળો નહોતો કે જેથી સમ્યક્ત્વ થાય.

આ રીતે જોઈએ તો સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનું કોઈ પળ કારણ તેમની પાસે નહોતું અને જૈન સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તો રત્નત્રયીની પૂર્ણતા જ મોક્ષ અપાવે.

ચતુષ્પદમહાપુરિસચરિયં-માં શીલાઙ્કરચાર્ય થોડીક હકીકતો ઉમેરે છે :

ઋષભદેવે કેવલજ્ઞાન થયું તેની જાણ ભરતને થાય તે પહેલાં જ ઇન્દ્રોએ આવી સમવસરણની રચના કરી. તેમાં ભગવાને દેશના આપી પાંચ મહાવ્રતો સમજાવ્યાં અને ૮૪ ગણધરેની સ્થાપના કરી.

દરમ્યાન, ભરતને જાણ થતાં તે મરુદેવીને હાથી પર સમવસરણ તરફ લઈ ચાલ્યો. ત્યારે મરુદેવીએ દેવોના મુખેથી ‘જય જય’ એવા શબ્દો સાંભળ્યા, સાથે જ તેમણે તીર્થંકરની અમૃતમય દેશના પળ સાંભળી અને તે સાંભળતાં જ તેમનાં કર્મોનો ઘણો મોટો ભાગ ક્ષય પામ્યો, તેમની ભ્રમણાઓ ભાંગી ગઈ, હૃદયમાં આનંદ ફેલાયો અને પુત્ર પ્રત્યેના રાગનાં બંધનો તૂટી ગયાં. તેઓ ક્ષપકશ્રેણિ

ચડી કેવલજ્ઞાન પામ્યાં અને તે જ વચ્ચે આયુઃ ક્ષય થયે સિદ્ધ થયાં. દેવોએ તેમનો ઉત્સવ કર્યો અને ભરતને જણાવ્યું.

ત્યાર બાદ ભરત સમવસરણમાં ગયા. ભગવાનની સ્તોત્ર બોલવા દ્વારા સ્તુતિ કરી. પછી ભગવાને દેશના આપી, મહાવ્રતો સમજાવ્યાં અને ઋષભસેન વ. ૮૪ ગણધરોની સ્થાપના કરી.

અહીં ધર્મકથા-વ્રતદાન-ગણધરસ્થાપનનું પુનઃ કથન કરવામાં શીલાઙ્કાચાર્યનો હેતુ-મરુદેવીએ મોક્ષ માટે જરૂરી જ્ઞાન કઈ રીતે મેળવ્યું- તે છે. પરંતુ આ વિધાન નન્દીસૂત્રમાં કહેલા મરુદેવીના અતીર્થસિદ્ધત્વ સાથે સંગત થતું નથી.

તે જ ગ્રંથમાં આગળ શીલાઙ્કાચાર્યે બ્રાહ્મી-સુન્દરી કયા કારણથી સ્ત્રીપણું પામ્યાં તે વર્ણવે છે, પરંતુ તેમણે મરુદેવીના સ્ત્રીત્વ માટે કોઈ કારણ આપ્યું નથી, અને વનસ્પતિકાચ/નિગોદમાંથી તેઓ સીધા જ મનુષ્યત્વ પામ્યાં તેનો પણ નિર્દેશ કરતા નથી.

ત્રિષ્ટિશલાકાપુરુષચરિતમાં હેમચન્દ્રાચાર્યે પણ આવો કોઈ નિર્દેશ કર્યો નથી. અલબત્ત તેઓએ યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિમાં આ પ્રશ્ન ઉઠાવીને તેના સમાધાનરૂપે કહ્યું છે કે - યોગના પ્રભાવથી મરુદેવીએ શુક્લધ્યાનનો અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો અને કર્મોને ભસ્મીભૂત કર્યાં.

તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં જો કે, પૂર્વના જ્ઞાતાને જ શુક્લધ્યાન સંભવી શકે છે, તેવું કહ્યું છે. છતાં હરિભદ્રસૂરિ આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં તેનો ખુલાસો કરતાં કહે છે કે પૂર્વના વ્યાવહારિક જ્ઞાન વિના પણ શુક્લધ્યાન સંભવે છે અને તે માષ્ટુષ મુનિ અને મરુદેવીનાં દૃષ્ટાન્તોમાં જોઈ શકાય છે.

ઉપર કહેલા બધા જ સન્દર્ભો, મરુદેવીએ ક્ષપકશ્રેણિ કરી હતી તેમ કહે છે; અને તે માટે વ્યાવહારિક વ્રત-સંયમ અથવા બાહ્ય ચારિત્ર આવશ્યક નથી, ભાવપરિણામથી જ તેવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ શકે, તેવું નોંધે છે.

વઢી, બધા જ ગ્રંથો એ વાતથી સંબાન છે કે - મરુદેવીની સિદ્ધત્વપ્રાપ્તિમાં ઘણા અપવાદો- છૂટો મૂકવામાં આવ્યાં છે. (તેથી તે આશ્ચર્યરૂપ છે.) અને પશ્ચવસ્તુક-સદ્ગ્રહની શિષ્યહિતા વૃત્તિમાં હરિભદ્રસૂરિ પણ આ જ

વાત કહે છે.

મરુદેવીમાં એવી તે શી યોગ્યતા હતી જે તેઓને આટલા ટૂંકા ગાઝામાં મોક્ષે લઈ જાય ? - એ પ્રશ્નનો જવાબ તથાભવ્યત્વના સિદ્ધાન્તથી આપી શકાય, તેવું **ઉપા. યશોવિજયજી** વ. કહે છે. (અધ્યાત્મમતપરીક્ષા). તથાભવ્યત્વ એ ભવ્યત્વનો જ વિસ્તાર છે. તે સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે - જો કે દરેક ભવ્ય જીવ સમાન જ હોય છે, છતાં તેઓનું તથાભવ્યત્વ જુદું જુદું હોય છે. તેથી કોઈ જીવ તીર્થંકર-ગણધરાદિ બને, કોઈ સામાન્ય કેવલી બને. (અને જ્યારે તેઓ સિદ્ધ બને ત્યારે બધા સમાન જ હોય.) અન્યથા તીર્થંકર-અતીર્થંકર જીવોમાં કોઈ તફાવત ન રહે.

(ગોપીનાથ કવિરાજે પળ આ જ પ્રશ્ન ઉઠાવીને કહ્યું છે કે :

‘બધા જ જીવો સમાન હોવા છતાં કેટલાક જ તીર્થંકર/ઈશ્વર બને છે- તો તે જીવોમાં તેવી કઈ યોગ્યતા છે અને તેઓએ તેને કેવી રીતે મેળવી છે તે આપણે જાણતા નથી. પરંતુ જૈનદર્શન આ તફાવતને સમજાવતા સિદ્ધાન્તો આપણે આપે છે.)

વઢી, તથાભવ્યત્વનાં કારણો સિવાય પળ જીવોને પરસ્પર જુદા દર્શાવતા બીજા તફાવતો છે, તેમ **લલિતવિસ્તાર**ની ટીકામાં **ભદ્રઙ્કસૂરિ** જણાવે છે. તેઓ કહે છે કે **પુરિસુત્તમાણં** વ. પદો તીર્થંકરના જીવની સાર્વકાલિક ઉચ્ચતાનું પ્રતિપાદન કરે છે. અહીં તેઓ **ક્ષેમઙ્કરગણિના સત્પુરુષચરિતનો** સન્દર્ભ આપે છે કે - જ્યારે તીર્થંકરના જીવો અવ્યવહારાશિમાં હોય ત્યારે પળ બીજા જીવોથી ચડિયાતા હોય છે. (માત્ર તેઓની ઉચ્ચતા ઢંકાયેલી હોય છે.) જ્યારે વ્યવહારાશિમાં આવે છે ત્યારે, પૃથ્વીકાયમાં ચિન્તામણિ રત્ન વગેરે તરીકે જન્મે, અપકાયમાં તીર્થંજલપણું પામે, તેજસ્કાયમાં આરતી વ.નું અગ્નિત્વ પામે, વાયુકાયમાં વસન્તઋતુમાં સુગન્ધીસ્થાને જન્મે, વનસ્પતિમાં જન્મે તો કલ્પવૃક્ષરૂપે જન્મે. બેઇન્દ્રિયમાં દક્ષિણાવર્તી શંખ તરીકે જન્મે, પંચેન્દ્રિયમાં શ્રેષ્ઠ અશ્વ/હસ્તિ વ. બનેં ઇત્યાદિ.

આ રીતે તીર્થંકરનો જીવ બીજા જીવોથી જુદો પડે છે તે તથાભવ્યત્વના સિદ્ધાન્તને પ્રમાણિત કરે છે. અને આ સિદ્ધાન્તથી જ ભવ્યજીવનો મોક્ષ તેના ભવ્યત્વના પરિપાકથી જુદા જુદા સમયે થાય છે.

(દિગમ્બરો પળ કહે છે કે ભવ્યત્વની ગુણવત્તા જુદા જુદા આત્માઓમાં ભિન્ન ભિન્ન હોય છે અને તે કાલતલ્લિધિ વ. ને આધીન છે. પરંતુ તેઓ આ મુદ્દાનો ઉપયોગ શ્વેતામ્બરોની જેમ કરતા નથી.)

નિગોદજીવો તથા મોક્ષ વિશે યાપનીય તથા દિગમ્બરોનો મત

આચાર્ય શિવાચાર્યની ભગવતી આરાધના પરની યાપનીય અપરાજિતસૂરિની વિજયોદય ટીકામાં - ભરત ચક્રવર્તીના ઘણા પુત્રોએ દીક્ષા લીધા બાદ ટૂંકા ગાળામાં જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો - તેવું નિરૂપણ છે. (મરુદેવીનો તેમાં કોઈ ઉલ્લેખ નથી.) તે જ ગ્રંથમાં આગળ કહ્યું છે કે -

‘અનાદિમિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો પળ બહુ ઓછા કાળમાં-આરાધનાના બળે - સિદ્ધ બની શકે. આત્મિક વિકાસ માટે કાલ બહુ મહત્ત્વનો નથી. કેટલાય જીવો એક મુહૂર્તમાં જ સંસારસમુદ્રને તરી ગયા છે. ભરતના વર્ધન વ. ૧૨૩ પુત્રો નિત્યનિગોદપણામાંથી પ્રથમવાર જ ત્રસત્વ પામી ઋષભદેવ પાસે દીક્ષિત થઈ મોક્ષને પામ્યા છે.’

આ નિરૂપણ શ્વેતામ્બર આગમોમાં કહેલ - નિત્યનિગોદમાંથી પ્રથમવાર જ ત્રસત્વને પામી સિદ્ધત્વ મેળવી શકાય છે એ - વાતને પ્રમાણિત કરે છે.

યાપનીયો જો કે આ વાતને અનન્તકાળે થનારી કે આશ્ચર્યરૂપ નથી માનતા, વળી તેઓ- મરુદેવીને શ્વેતામ્બરોએ જે સરઘતાથી મોક્ષપ્રાપ્તિ દેખાડી છે તે રીતે ન માનતા, વ્રતગ્રહણ વ. ની આવશ્યકતા ઉપર ભાર મૂકે છે.

સ્ત્રીમુક્તિપ્રકરણના કર્તા શાકટાયન (યાપનીય) બ્રાહ્મી-સુન્દરી-રણીમતી-ચન્દના વ.ના મોક્ષની વાત કરે છે પણ મરુદેવીના સિદ્ધત્વ અથવા મલ્લિના તીર્થંકરત્વનો ઉલ્લેખ કરતા નથી. સંભવિત છે કે મરુદેવીના પ્રસંગની આગમબાહ્ય હોવાથી તેમણે નોંધ લીધી નથી અથવા શ્વેતામ્બરોએ જે રીતે તેમનો મોક્ષ માન્યો છે તે તેઓને માન્ય નથી.

દિગમ્બરો તો તેમના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે મરુદેવીનો મોક્ષ માનતા જ નથી. આદિપુરાણમાં આચાર્ય જિનસેન નાભિને ૧૪મા કુલકર ગણાવે છે. તેમના મતે તો નાભિ પહેલાં જ કેટલાય સમય પૂર્વે યુગલિકપણું વિચ્છેદ પામ્યું હતું. તેઓ મરુદેવીનું વર્ણન પણ ઘણું કરે છે પરંતુ તેમના પૂર્વભવ વિશે મૌન છે.

(વ્રતદ્યોતન-શ્રાવકાચારમાં અભ્રદેવ કહે છે કે મરુદેવી યુગલિક હતા. તેમનો પૂર્વભવ દર્શાવતા ગ્રન્થકાર કહે છે - પૂર્વવિદેહમાં અમરાલકા નગરીમાં વસુધારવણિકનાં પત્ની વસુમતી એ મરુદેવીનો જીવ હતો. વસુમતીએ એકવાર બહુ ગર્વથી જૈન મુનિને આદર વિના દાન આપ્યું તેથી તે અનન્તર ભવમાં યુગલિક તરીકે જન્મી.

આ વાત પારમ્પરિક દિગમ્બર મતથી ઘણી જુદી પડે છે.)

આદિપુરાણમાં આ આગળ કહ્યું છે કે, મરુદેવી તથા નાભિ પોતાના પુત્રની દીક્ષામાં ઉપસ્થિત હતાં, પરંતુ તે પછી - કેવલજ્ઞાન વ. અવસરોમાં તેઓ ઉપસ્થિત નથી. વઢી, આ અવસર્પિણીના પ્રથમ સિદ્ધ મરુદેવી નહિ, પરંતુ ભરતના નાના ભાઈ અનન્તવીર્ય હતા.

દિગમ્બર પુરાણોમાં શ્વેતામ્બરીય-મરુદેવીના સિદ્ધત્વ કે યાપનીય વર્ધન બન્ધુઓના સિદ્ધત્વનો નિર્દેશ નથી.

વઢી, દિગમ્બર મતે નિત્યનિગોદમાંથી નીકળેલ જીવ મનુષ્ય તો થઈ શકે પરંતુ તે ગૃહસ્થધર્મથી આગળ જઈ ન શકે. ષટ્ઋણઙ્ગાગમની ધવલા ટીકામાં કહ્યું છે કે, તેવો જીવ-સ્ત્રી કે પુરુષ - સમ્યક્ત્વ કે પાંચમું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે. તેથી આગળ ન જઈ શકે.

તેથી, દિગમ્બરોએ મરુદેવીનું સિદ્ધત્વ માત્ર સ્ત્રી હોવાના લીધે જ ઇન્કાર્યું હોય તે કદાચ સંભવિત નથી.

ભગવતી આરાધના અને વિજયોદય ટીકા - બન્ને યાપનીયોના છે તેવું સંશોધન તાજેતરમાં જ નથુરામ પ્રેમી અને એ. એન. ઉપાધ્યેએ કર્યું છે. અન્યથા, દિગમ્બરો તેમાં વર્ણવેલ વર્ધન બન્ધુઓના સિદ્ધત્વને શી રીતે સ્વીકારી શકે ? તેઓએ આ કથાને બદલવાનો પ્રયત્ન અવશ્ય કર્યો છે. દ્રવ્યસંહિ-ગ્રહની ટીકાના બીજા ભાગના પૃ. ૩૧૮માં લખ્યું છે કે, ભરતના ૧૨૩ પુત્રો નિત્યનિગોદમાંથી

નીકળી ઇન્દ્રગોપ તરીકે સાથે જ જન્મ્યા. પછી તે બધા જ ભરતના હાથીના પગ નીચે કચડાઈ મરી ગયા અને ભરતના જ પુત્રોરૂપે જન્મ પામ્યા. પછી તેઓએ સાથે જ દીક્ષા લીધી અને ટૂંક સમયમાં જ તપ વ. કર્યા વિના મોક્ષ પામ્યા.

આ કથામાં નિગોદત્વ અને મનુષ્યત્વની વચ્ચે ઇન્દ્રગોપનો જન્મ બતાવ્યો તે સહેતુક છે. દિગમ્બર કર્મશાસ્ત્રો પ્રમાણે નિત્યનિગોદનો જીવ સંજી પંચેન્દ્રિય થઈ પછી જો મનુષ્યત્વ પામે તો તે, તે જ ભવમાં મોક્ષે જઈ શકે છે. ઇન્દ્રગોપ જો કે સંજી પંચેન્દ્રિય નથી છતાં તેને તેવો માની લેવામાં આવ્યો છે. કારણ કે શ્વેતામ્બર તથા દિગમ્બર - બન્ને કર્મશાસ્ત્રો પ્રમાણે બેઈન્દ્રિય - તેઈન્દ્રિય-ચરિન્દ્રિય જીવો મનુષ્ય બને તો પણ મોક્ષ ન પામી શકે.

ધવલા ટીકામાં વીરસેન કહે છે કે, “વર્ધનકુમારે નિત્યનિગોદમાંથી નીકળી, મનુષ્યત્વ પામી, ક્ષાયિક ‘સમ્યક્ત્વ પામ્યા હતા.” પરંતુ તેનાથી આગળ જો કંઈ કહેતા નથી.

ઉપસંહાર

કર્મસિદ્ધાન્તોને બહુ મહત્ત્વ ન આપીએ તો મરુદેવીની અથવા ભરતના ૯૨૩ પુત્રોની કથા - ‘નિગોદથી મોક્ષ’ માટે બધાં જ સોપાનો જરૂરી નથી તે દેખાડે છે.

મરુદેવીનું ચરિત્ર ધ્યાનાર્હ છે કારણ કે તેમાં એક જ જીવની કોઈ પણ બાહ્ય પરિસ્થિતિ વિના પ્રગતિ-સિદ્ધિ થઈ છે, જે આશ્ચર્યરૂપ છે, જ્યારે ભરતના પુત્રોની પ્રગતિ આશ્ચર્યરૂપ નથી.

યામનીય-દિગમ્બર કથાઓ પણ ધ્યાનાર્હ છે. નિગોદમાં એક સાથે અનન્તવાર જન્મ-મરણ કરી ઇન્દ્રગોપના જીવો તરીકે સાથે જ જન્મ, હાથીના પગ-નીચે દબાઈ સાથે જ મરણ, ફરી ભરતના પુત્રો તરીકે સાથે જ જન્મ-સાથે જ દીક્ષા અને અલ્પકાળમાં સાથે જ મોક્ષ, જાણે સામૂહિક યાત્રા !!

આવાં ચરિત્રો સાંભળી લોકો તો ઋષભદેવ-મહાવીર વ.ના જીવોની જેમ ઘણા ભવોનું ભ્રમણ પસંદ ન કરતાં મરુદેવી વ.ની જેમ મોક્ષે જવું પસંદ કરે. પણ આ પસંદગીની વાત નથી.

દિગમ્બરો જો કે આ મુદ્દા વિશે કંઈ કહેતા નથી, પરંતુ શ્વેતામ્બરોનો તથાભવ્યત્વનો સિદ્ધાન્ત આ વિશે ઘણો પ્રકાશ પાડે છે કે - જીવો તેમના માટેના પૂર્વનિર્ધારિત પથો પર જ ચાલીને પ્રગતિ કરે છે, ભલે તેમના ભવ્યત્વ સમાન હોય.

[“Jainism and Early Buddhism :
Essays in Honor of
Padmanabh S. Jaini” - Part I

પુસ્તકમાં છપાયેલ

From Nigoda to Moksa :

The Story of Marudevi લેખનો સારાંશ.]

ગુજરાતીમાં સારાંશ : મુનિ કલ્યાણકીર્તિવિજય

Prof. Padmanabh S. Jaini
University of California
Berkeley, CA 94720
U.S.A.